

Аналіз актантных рамак дзеясловаў смеяться і плакать у паэтычнай мове А. Блока і В. Брусава дае падставу для вываду аб тым, што новыя значэнні, якія набываюць дзеясловы і назоўнікі ў працэсе паўторнай намінацыі, у А.Блока часцей маюць сувязь са светам незямнога, а ў В.Брусава – са светам чалавечых пачуццяў. Такім чынам, метадыка вертыкальных сінтаксічных палёў дапамагае зразумець не толькі змены значэння дзеяслова, але і глыбокі культуралагічны кантэкст яго функцыянавання.

¹ Прохорова С. М. // Национально-культурный компонент в тексте и в языке: Тез. докл. Междунар. науч. конф. 5–7 окт.: В 2 ч. Мн., 1994. Ч.1. С.77–79; Яна ж. // Языковая номинация. Тез. докл. междунар. науч. конф., 25–26 июня 1996 г. Мн., 1996. С.19–20 і інш.

² Гл.: Гак В. Г. // Языковая номинация (Общие вопросы). М., 1977. С.287.

³ Бахтин М. М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса. М., 1990. С.9; Ён жа. Эстетика словесного творчества. М., 1979. С.345.

⁴ Гл.: Блок А. А. Собрание сочинений: В 6 т. Л., 1980. Т.1,2.; Брюсов В. Я. Собрание сочинений: В 7 т. Л., 1973–1974. Т.1–3. Далейшыя спасылкі на гэтыя выданні даюцца ў тэксце артыкула з абазначэннем у дужках прозвішча аўтара (пры неабходнасці), нумароў тома і старонкі.

⁵ Гл.: Теньер Л. Основы структурного синтаксиса. М., 1988. С.138.

⁶ Ренье Анри де. // Поэзия французского символизма. Лотреамон. Песни Мальдорора. М., 1993. С.456.

⁷ Вартазарян С. Р. От знака к образу. Ереван, 1973. С.132.

⁸ Вовк В. Н. Языковая метафора в художественной речи: Природа вторичной номинации. Киев, 1986. С.56.

І.С.КАСПАРАВА

СУАДНОСІНЫ ЖЭСТАЎ, ВЕРБАЛЬНАГА РАЗВІЦЦЯ І ВЕРБАЛЬНЫХ ЗДОЛЬНАСЦЕЙ

Пытанне аб суадносінах жэстаў, вербальнага развіцця і вербальных здольнасцей непасрэдна звязана з пытаннем аб паходжанні жэстаў. Трэба сказаць, што існуе пункт гледжання, адпаведна якому жэсты лічацца прымітыўнай формай пазнавальнай дзейнасці. Гэтага пункту гледжання прытрымліваюцца такія даследчыкі, як Лагуна (1927)¹, Вернэр і Каплан (1963)². Але, прытрымліваючыся гэтага погляду, мы павінны будзем прызнаць, што жэсты – прымітыўная форма больш позняй вербалізацыі. Такім чынам, яны паступова павінны знікаць, скажам, з дзіцячай камунікацыі з развіццём здольнасці гаварыць.

Аднак усе мы ведаем, што гэта не так. Шматлікія даследаванні пацвердзілі, што незалежна ад узросту і маўленчых здольнасцей частата выкарыстання жэстаў у моўным патоку дзяцей прыкладна аднолькавая.

Думаецца, што мэтазгодна было б меркаваць аб існаванні кантынуальнасці паміж вербальнай і невербальнай камунікацыяй. Па гэтаму выпадку Макнейл (1945)³ сцвярджае, што ў працэсе гаварэння ўзнікае трансфармацыя аднаго тыпу мыслення ў другі. Такім чынам, мысленне і гаварэнне складаюць кантынуальны патак. "З аднаго боку кантынуума мысленне больш глабальнае і вобразнае, з другога боку – больш сегментнае і сінтаксічнае"⁴. Значыць, гэты кантынуум можа быць прадстаўлены ў выглядзе круга, па якому мы пастаянна "рухаемся" ад бясспойнага мыслення да ўнутранага маўлення, а ад яго – да знешняга. У гэтым працэсе, па словах Макнейла, нашае візуальна-вобразнае пазнанне памяншаецца, а вербальнае развіццё ўзрастае. А калі мысленне высокаінтэнсіўнае і канцэнтраванае, унутраныя лінгвістычныя сімвалы могуць быць цалкам заменены словамі⁵.

Абапіраючыся на ўсё сказанае, мы з упэўненасцю можам прыйсці да пэўных сцвярджэнняў. Здаецца, што ўзнікненне жэстаў пад час гаварэння азначае, што чалавек далучаецца да двух тыпаў мыслення адначасова: вобразнае (глабальнае, сінтэтычнае) і сінтаксічнае (лінейнае, сегментнае).

Працэс гаварэння прыводзіць да ўзаемапрапінкнення двух названых тыпаў мыслення, гэта значыць, да іх сінтэзу. Можна сказаць, што вобразы фарміруюцца за кошт сістэмы лінгвістычных каштоўнасцей, а сказы, у сваю чаргу, – пры дапамозе вобразаў, якія яны і раскрываюць. У гэтым выпадку, як ужо было сказана, няма разрыву паміж унутраным і знешнім, паміж жэстамі і

маўленнем. Узаемаўплываючы адно на другое, жэсты і маўленне адносяцца да адзінай сістэмы памяці, у якой захоўваюцца складаныя па канфігурацыі структуры.

Абапіраючыся на гэтае сцвярджэнне, можна ставіць пытанне аб суадносінах паміж жэстамі і вербальным развіццём. На наш погляд, даследаванне павінна ісці па двух напрамках.

1. **Выяўленне тыпаў жэстаў у залежнасці ад моўных здольнасцей.** Амерыканскія даследчыкі Вейнер, Дэвой, Джанковіч (1975)⁶ выявілі, што з узростам мяняюцца і тыпы дзіцячых жэстаў. Гэта значыць, назіраецца пэўная эвалюцыя ў выкарыстанні жэстаў. Вучоныя прапанавалі дзецям ад 8 да 18 год адказаць на некаторыя пытанні, звязаныя з толькі што прагледзеным мультфільмам. Яны зафіксавалі выкарыстанне наступных тыпаў простых жэстаў:

а) дэйктыкаў – жэстаў рук і пальцаў, накіраваных да візуальнай або сімвалічнай прысутнасці аб'екта, аб якім ідзе гаворка. Гэта адметныя, выдзяляльныя жэсты. Усе гэтыя жэсты вербалізаваны ў мове;

б) пантамімічных жэстаў, якія складаюцца з міметычных рухаў рук, (напрыклад, у сказе "Ён схопіў скрынку" звычайна рукамі робіцца жэст, што суадносіцца са словам "схапіць").

Трэба адзначыць, што дэйктыкі не змяняюцца ва ўжыванні з развіццём моўных здольнасцей. (Гэта значыць, і з узростам таксама). Затое выкарыстанне пантамімічных жэстаў у шмат разоў памяншаецца з узростам (больш дарослыя дзеці амаль імі не карыстаюцца, у той час як дзеці 8 – 12 гадоў выкарыстоўвалі іх вельмі часта). Акрамя таго, ва ўсіх дзяцей выяўлены і больш складаныя рухі рук, што суправаджаюць маўленне, напрыклад:

1) "раздзяляльнікі" – ("раздзяляльныя рухі" Фрыдмана, 1972)⁷ – звязаныя з эфатычнымі аспектамі маўлення. Яны "сякуць" сказ праз інтанацыю і паўзы ў адпаведнасці з тым, што павінна быць падкрэслена ў гэтым сказе. Можна сказаць, што яны – візуальны аналаг фаналагічнага дзялення моўнага адрэзку на "кавалкі";

2) "ідеаграфы" – ("апісальныя жэсты" Эфрона, 1941/1972)⁸ – рух рукі або пальца, што апісвае ў прасторы лагічны след, які ідзе за думкай гаворачага; яны паралельныя абстрактным разважанням;

3) "іконаграфы" – ("ілюстратары" Эфрона)⁹ – апісваюць форму, абрысы ўяўляемага ў маўленні аб'екта, як у добра вядомым выпадку, калі лесвіца, што ідзе ўверх па спіралі, паказваецца рухам пальца, які апісвае спіраль. Такім чынам, іконаграфы даюць фігуральнае ўяўленне аб'екта, пра які ідзе гаворка.

Справа ў тым, што па выніках даследаванняў брытанскага вучонага Райзбара (1982)¹⁰, было высветлена, што гэтыя іконаграфічныя жэсты часцей за ўсё ўзнікалі тады, калі дзяцей прасілі апісаць словамі толькі што ўбачаны фотаздымак або рухальную актыўнасць, выкананую ў мінулым. Аднак гэтыя жэсты практычна адсутнічалі ў моўным патоку дзяцей, калі іх прасілі прыдумаць або раскажаць якую-небудзь гісторыю па выбару.

Назіранні такога тыпу прывялі Райзбара да думкі, што іконаграфічныя жэсты выкарыстоўваюцца тады, калі існуе неадпаведнасць паміж "масівамі" думак і "масівамі" слоў. "Неадпаведнасць узнікае, калі інфармацыя, пераважна візуальная, прасторавая або рухомая па сваёй прыродзе, павінна быць вербалізавана"¹¹. Справа ў тым, што ўзнаўленне аперцэптыўных тэкстаў, у якіх думка, што шукае выражэння, прысутнічае ў свядомасці ў форме карцінкі або вобраза, прыводзіць да ўзнікнення ў моўным патоку вялікай колькасці іконаграфічных жэстаў. Акрамя таго, шырока вядома, што высокая шчыльнасць інфармацыі ў моўным патоку прыводзіць да павелічэння жэстыкуляцыі.

Цікава, што калі ўжыванне больш простых жэстаў з узростам памяншаецца, то выкарыстанне больш складаных жэстаў, якія звязаны з маўленнем і суправаджаюць яго, наадварот, узрастае. Значыць, не толькі няма памяншэння і знікнення жэстаў з маўлення з узростам, але, наадварот, змяняюцца тыпы жэстаў: больш простыя знікаюць, больш складаныя – узнікаюць.

Такім чынам, нельга гаварыць аб жэстах як аб прымітыўнай форме пазнавання. А паколькі яны пастаянна суправаджаюць маўленне, можна гаварыць аб кантынуальнасці паміж вербальным і невербальным патокамі.

Трэба адзначыць, што існаванне кантынууму прызнае і Фрыдман¹². Ён разглядае рухі і маўленне як дзве галіны агульнага сімвалічнага працэсу і выдзяляе два тыпы рухаў рук, што суправаджаюць маўленне: а) "маўленча-пераважныя жэсты" (маўленчыя маркёры), якія знаходзяцца на адным баку кантынууму; б) "рухальна-пераважныя жэсты" (іконаграфы), якія знаходзяцца на другім баку кантынууму.

Калі асновай паслання з'яўляецца само маўленне, то ў маўленчым патоку будучь дамінаваць менавіта маўленчыя маркёры. Прысутнасць жа і дамінаванне ў маўленчым патоку іконаграфу, якія прадстаўляюць сабой бачнае выражэнне думак гаворачага, з'яўляецца індикатарам няўдачы пры спробе вербалізацыі і трансфармацыі вербальных уяўленняў у словы.

На маю думку, кожны такі рух – вынік рэактывацыі не да канца вербалізаваных вобразаў і іх сувязі са словамі. Сумарна пункт гледжання Фрыдмана можна прадставіць наступным чынам. Жэсты – параджэнне вобразнага мыслення, якое гаворачы намагаецца перавесці ў словы. У залежнасці ад тыпу тэксту, што аднаўляецца (маўленчага адрэзку) дамінаваць у маўленчым патоку будучь або маўленча-пераважныя маркёры, або іконаграфы.

II. Выяўленне частаты жэстаў ў залежнасці ад маўленчых здольнасцей. Тут варта разгледзець дзве сітуацыі:

а) зносіны на замежнай мове, калі гаворачы суб'ект выкарыстоўвае больш жэстаў, чым у сітуацыі зносінаў на роднай мове. Гэта тлумачыцца "нагляднасцю" і "глабальнасцю" жэстаў у адзін і той жа час. Чалавеку значна прасцей мець зносіны пры дапамозе простага кадзіруючай невербальнай сістэмы, чым пераключацца на больш складаную сістэму вербальнага кадзіравання;

б) зносіны на роднай мове. У эксперыменце, праведзеным амерыканскімі вучонымі Фрыдманам, Барроза і Гофманам, было высветлена, што частата ўжывання жэстаў у людзей з неразвітымі маўленчымі здольнасцямі значна большая ў размове на незнаёмую тэму, чым на знаёмую. Але ў той жа час людзі з высокаразвітымі маўленчымі здольнасцямі і навыкамі, наадварот, выкарыстоўваюць максімальную колькасць жэстаў у размове на знаёмую тэму¹³.

На мой погляд, гэта тлумачыцца тым, што ўвесь набор жэстаў аблягчае сітуацыю зносінаў як для гаворачага, так і для слухача. У гэтым выпадку жэсты характарызуюць ступень упэўненасці гаворачага ў сваёй слухнасці. Акрамя таго, вытокі гэтай нібы супярэчнасці варта шукаць, як здаецца, ў кантынуальнасці паміж вербальным і невербальным патокамі. Значыць, эвалюцыя вобразнага мыслення, якое развіваецца паралельна развіццю маўлення, высвечвае змену тыпаў жэстаў і прыводзіць да прагрэсіўнага выкарыстання больш складаных жэставых маніфестацый, што суправаджаюць маўленне. Такім чынам, суб'екты з больш развітымі маўленчымі здольнасцямі хутчэй за ўсё будучь часта выкарыстоўваюць жэсты, і асабліва ў знаёмай маўленчай сітуацыі.

У заключэнне хацелася б сказаць некалькі слоў аб працэнтных суадносінах жэстаў і вербальнага патоку ў пэўнай нацыянальнай мове.

Існуе думка, якой прытрымліваецца і А. Піз¹⁴, што ёсць пэўная сувязь паміж прыналежнасцю да пэўнага месца жыхарства і этнасу і частатой выкарыстання жэстаў у маўленчым патоку. Так, напрыклад, некаторыя даследчыкі апелююць да таго, што італьянцы ў сярэднім выкарыстоўваюць больш жэстаў у сітуацыі зносінаў, чым шведы, нарвежцы і г.д. На мой погляд, гэтыя аргументы не з'яўляюцца дастатковай падставай для таго, каб рабіць параўнальна-супастаўляльны аналіз працэнтных суадносінаў жэстаў у маўленчым патоку гэтых народаў. Безумоўна, ёсць пэўная залежнасць паміж тэмпераментам і частатой выкарыстання жэстаў, але выявіць для кожнага канкрэтнага этнасу, у тым ліку і рускага, працэнтныя суадносіны паміж невербальным і вербальным патокамі практычна немагчыма.

Чалавек, рускі па паходжанні, які жыве ў Расіі (тэрыторыі распаўсюджвання рускай мовы ў якасці нацыянальнай), будзе прытрымлівацца правіл невербальных паводзін, прынятых у рускай культуры. Такі ж рускі па паходжанні, але карэнны жыхар Каўказа, гаворачы на рускай жа мове, будзе ўжо прытрымлівацца правіл невербальных паводзін, тыповых для гэтага рэгіёну. І адпаведна, жэстыкуляваць ён будзе больш. Значыць, працэнтныя суадносіны жэстаў і вербальнага патоку ў рускай мове будуць ужо іншымі. Гэта невербальная канвергенцыя даказвае, што нельга выявіць працэнтныя суадносіны жэстаў і вербальна выражанай інфармацыі ў маўленчым патоку для якой-небудзь асобна ўзятай нацыянальнай мовы.

¹ Гл.: De Laguna. Speech, Its Function & Development. New Haven, 1927.

² Гл.: Werner. Kaplan. Symbol Formation. New York; Wiley, 1963.

³ McNeil. Information processing & cognition // Semiotic Extension; The Loyola symposium (PP.351–380) Hillsdale, N.J.Erlbaum.

⁴ Ibid. P.1.

⁵ Ibid. P.263.

⁶ Гл.: Jancovich, Devoe, Wiener. Age-Related Changes in Hand & Arm Movements as Nonverbal Communication; Some Conceptualisation & an Empirical Exploration. Child Development. 1975. №46.

⁷ Freedman. The Analyses of Movement Behaviour During The Clinical Interview // A.R.Siegmán, E.B.Pope (Eds), Studies in Dyadic Communication. New York; Ermsford; Pergamon, 1972.

⁸ Efron. Gesture, Race & Culture. The Hague, Mouton, 1941/1972.

⁹ Ibid.

¹⁰ Riseborough. Meaning in Movement: An Investigation Into The Interrelationship of Physiographic Gestures & Speech in Seven-Year-Olds //British Journal of Psychology. 1982. №73.

¹¹ Ibid. P.502.

¹² Freedman. Idem.

¹³ Grant, Marcos. Freedman. Barroso. Relation in Psychopathology & Bilingualism in Kinesic Aspects of Interview Behaviour in Shizophrenia // Journal of Abnormal Psychology. 1977. №86(5).

¹⁴ Пиз А. Язык телодвижений человека. Мн., 1992.

Б.А.КРУК

ФУНКЦЫІ ЭЛІПСІСА Ў БЯЗЗЛУЧНИКАВЫМ СКЛАДАНЫМ СКАЗЕ

Эліптычны сказ у аспекце тыпалогіі простага сказа і эліпсіс як мастацкі сродак для перадачы дынамічнасці маўлення даследавалі многія лінгвісты, апісаны структурна-граматычныя разнавіднасці няпоўных* сказаў. А.П.Скавароднікаў, напрыклад, разглядае эліпсіс у аспекце актуальнага членення сказа, даследуе праблему "стылявой прымацаванасці эліптычных канструкцый"¹.

Разгледзім эліпсіс у кантэксце бяззлучнікавага складанага сказа. Неабходнасць і правамернасць асэнсавання названай праблемы, мы лічым, тлумачыцца тым, што бяззлучнікавы складаны сказ эліптычнай формы – унікальная канструкцыя, якая выкарыстоўваецца ў літаратурнай мове як шматфункцыянальны мастацкі сродак.

Аналіз фактычнага матэрыялу паказвае, што найбольш часта эліптычную будову маюць састаўныя часткі бяззлучнікавага складанага сказа ў мове мастацкай літаратуры (10,5% выбаркі). Эліпсіс кампанента састаўнай часткі бяззлучнікавага складанага сказа ўжываецца тады, калі патрабуе гэтага змест, калі эліптычная будова прэдыкатыўнай часткі бяззлучнікавай канструкцыі дапамагае аўтару дасягнуць большай асацыятыўнасці і выразнасці: *Няспынна сочыцца з кары, з лістоты лёгкі водар воску; асіна вогнішчам гарыць, павольнай свечкаю – бярозка* (А.Русецкі. На ўзлесе пагасае дзень...). *Ложак засланы белым прасцірадлам, на ім дзве падушкі* (Б.Сачанка. Мальвіна). *Пад вязам, за акном, цяжкія крокі – жандар піўнуе дом* (А.Вялюгін. Вецер з Волгі).

Сапраўды, калі гаварыць пра эліпсіс кампанента састаўнай часткі бяззлучнікавага складанага сказа, то нельга не заўважыць, што прэдыкатыўная

* Эліпсіс – пропуск у маўленні слоў ці словазлучэнняў. Тэрмін "эліптычны сказ" у лінгвістычнай літаратуры вызначаецца па-рознаму. Адно даследчыкі разглядаюць яго як адзінку, тоесную тэрміну "няпоўны сказ" або як разнавіднасць няпоўных сказаў. Другія ўказваюць на падабенства эліптычных сказаў да няпоўных, але разглядаюць як адзінкі, што прымыкаюць да названых сказаў. Думаецца, што пункт погляду апошніх больш апраўданы.